

ARCHÍVUM

Egry Gábor

Ausztromarxizmus, nemzeti kérdés, autonómia

A 19. és 20. század fordulóján, majd a 20. század elején az osztrák szociáldemokrata párt keretében kialakított, a nemzeti kérdés rendezését célzó politikai program, illetve az ezt megalapozó elméleti munkák (Karl Renner és Otto Bauer művei) ma nem állnak a kutatás előterében, annak ellenére, hogy az irányzatok csak szándékuk szerint mutatnak túl a probléma akkor aktuális értelmezésén. Igaz, már születésükkor sem arattak osztatlan sikert, még a baloldali mozgalmakon belül sem. Recepciójuk így leginkább arra az Ausztriára korlátozódott, amelynek 20. századi történelmében végül meghatározó jelentőségű figurák lettek, vagy pedig az osztrák szociáldemokrácia történetének feldolgozásával fonódott össze.

Az ausztromarxizmus nemzetelméletének egyik alapja a következetes marxizmus, egészen konkrétan: az elvek és a gyakorlat dialektikája. Az elmélet megszületésekor egy adott problémára kerestek választ, a nemzeti kérdésre, ami az ő olvasatukban az Osztrák–Magyar Monarchia népeinek – csehek, németek, lengyelek, rutének, románok – a küzdelmét jelentette nyelvi jogaikért, valamint harcukat a dominanciáért az államban. A nemzeti kérdés ekkor elsősorban a nyelvhasználati lehetőségek és jogok formájában manifesztálódott, a konfliktusok magját a hivatali, bírósági vagy éppen iskolai nyelvhasználat kérdései jelentették, Cilli-től (Celje) Prágán át Lembergig és Csernovitzig. Kormányok buktak bele nyelvi rendelkezésekbe – mint például a Badeni-kormány a csehországi hivatali kétnyelvűség bevezetésnek kísérletébe –, s miközben a küzdelem hevessége nem csökkent, megoldás sem körvonalazódott.

Másfelől Renner és Bauer számára a probléma elemzésére, értelmezésére adott volt egy módszertani és elemzési keret, a marxizmus. Az eredmény, a szintézis a szerintük optimális megoldást jelentő (nem csak nemzeti) autonómia gondolata. Bár a mindennapokból indultak ki, az eredmény mégis átfogó elmélet, a nemzet fogalmának és kialakulásának, fejlődésének problémáitól a nemzeti kérdés társadalmi dimenzióin át a szociális problémákkal való összefüggéséig. Az elmélet igénye ebben az esetben maga is mozgalmi tradíció, a közvetlen politikai cselekvésen túli átfogó érvényű megoldás keresése.

Egy ilyen bevezetőben nincs lehetőség arra, hogy igazán részletesen ismertessem elképzeléseiket. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy munkáik magyarul alig elérhetőek, és jelen forrásközlés is, ami kizárólag Bauertől szemezget, csak keveset mutathat be belőlük, úgy gondolom, hogy nem haszontalan mindkettejük munkásságát röviden vázolni.

Az általuk szorgalmazott megoldás három különböző elv összeegyeztetésének problémájaként kezelte a nemzeti kérdést és az államreformot: a központi állam szükségszerűsége és működőképesége, a nemzetek önrendelkezése és ennek közjogi formákba öntése, és a monarchiát alkotó különböző területi egységek sajátosságainak érvényre juttatása. Mindhárom entitás létét elfogadták és szükségesnek látták, de nem kívánták egyiket sem kiemelt szerephez juttatni, ezért egy negyedik tényező, az önálló községi önkormányzat felől, alulról felfelé épült fel javaslatuk. A legalsó szintet államszervezési racionalitás alapján (földrajzi kiterjedés, egybetartozás, lélekszám) beosztott és megszervezett, demokratikusan választott községi önkormányzatok jelentették. Ezek az állami közigazgatás legalsó szintjeként is működtek volna, valamint hatáskörükbe utalták volna a szociális ellátás kérdéseit, az alapfokú oktatást és a kultúra egyes problémáit is. A községek nemzeti hovatartozása viszonylag jól meghatározható lett volna. és a község-szervezésnél nemzeti homogenitásra kívántak törekedni, megoldva ezzel a nyelvhasználat kérdését is. Ahol ez még sem lett volna megvalósítható, ott kétnyelvűséget és megosztott iskoláztatást tartottak szükségesnek.

A községeket nagyobb területű és látszámú körzetekbe (Kreis) fogta volna össze, biztosítva azt is, hogy a körzetközpontban egyszerre lehessen intézni igazgatási és a bíraskodási ügyeket. A körzet jelentette volna az állami szakigazgatás legalsó szintjét is, ám emellett demokratikusan választott önkormányzati testületet is felállítottak volna. A körzetek kilencven százalékát nemzeti alapon elhatárolhatónak vélték, a többiben pedig bevezették volna a nemzeti kúriák rendszerét. (Renner a körzeti önkormányzatok státútum- és szabályalkotási jogát a szó legszűkebb, legeredetibb értelmében vett autonómiával azonosította.)

A körzetek fölött köztes, kifejezetten igazgatási szinteket tartottak szükségesnek. Ezek lettek volna az ő értelmezésükben a provinciák. Hatáskörükbe tartozott volna egy-egy terület közlekedése, iparpolitikája stb. A működést az egyes szakmai testületek segítették volna, mivel Renner úgy számolt, hogy egy-egy provincia megfeleltethető egy-egy ipar- és kereskedelmi kamarai, tanfelügyeleti stb. kerületnek. Úgy vélte, hogy itt a szakmai megfontolásoknak kell dominálnia, ezért elegendő, ha a döntéseket szakértőként segítik a szakmai testületek, míg a politikai felelősség és irányítás kérdése a központi kormányzat és az általános választójog alapján választott közpon-

ti parlament szintjén is rendezhető. Ugyancsak köztes szintként tartotta elképzelhetőnek az egyes területi sajátosságok érvényre juttatását is.

A központi kormányzatot elválasztotta volna egy az összes igazgatási szinttől független, nem horizontális, hanem vertikális szerveződéstől, a nemzeti autonómiáktól. A nemzeti autonómia (melynek hatáskörébe az oktatás és a nemzeti kultúra ügyei tartoztak volna) alapját a nemzetileg elhatárolt körzetek és a vegyes körzetek nemzeti kúriáiba tartozók adták volna. Az egyes nemzetek létrehozták volna saját nemzeti parlamentjüket is, ez a nemzeti hatáskörbe tartozó kérdésekben rendelkezett volna döntési jogkörökkel. Az egész rendszer alapját a nemzeti hovatartozás szabad megvallása jelentette, de a személyi elv közvetlenül csak a nemzetileg megosztott körzetekben érvényesült volna.

Renner és Bauer sajátos munkamegosztásban dolgozott, és álláspontjuk nem egy kérdésben lényegesen különbözött. Renner mindenekelőtt az állam teoretikusa, az államjog szakértője volt, jogász, míg Bauer szociológus. Rennert elsősorban az államreform érdekelte. A századforduló Monarchiájában ez különösen lényeges kérdésnek számított, Ciszlajtánia parlamentjének és kormányainak működését az állandó nemzeti konfliktusok gátolták, míg az összmonarchiát a kiegyezései rendszer krízise. Az utóbbival Renner csak keveset foglalkozott, inkább Ciszlajtánia működésének megújítására koncentrált, igaz, úgy vélte, hogy annak következményei elől Magyarország sem térhet ki, Ausztria reformjait előbb vagy utóbb Magyarországon is be kell vezetni. Bauert a „nemzet és nép” problémaköre foglalkoztatta. Azt a kérdést próbálta megválaszolni, hogy mi is a nemzet? Miként alakul ki a történelem folyamán, mi alkotja, mi az, ami összeköti? Művében a történelem kezdetétől tekinti át a nemzet alakulását, és ezen a történelmi anyagon próbálja definiálni azt. Elemzése, nemzetfogalma lesz az alapja Renner elméleti fejtegetéseinek is, miközben ő, legalábbis az első világháborúig, Renner államjogi javaslatát fogadja el.

A két megközelítésnek, mint már említettem, voltak eltérő pontjai, ahogy voltak nagyon lényeges azonosságai is. Az azonosságok alapvetően elvi-elméleti jellegűek voltak, míg a különbségek inkább gyakorlatiak, bár nem nélkülözték az elvi élt sem. A közös pontok a következők:

1. „Antinacionalizmus”: elutasították a nacionalista politikát, mint ami nem a lényegi kérdésekkel foglalkozik, és a nemzeti elitek, a burzsoázia érdekeinek érvényesítését szolgálja. Úgy vélték, hogy a munkásság kultúráját kell beemelni a nemzeti kultúrába, nem pedig az elit kultúráját érvényesíteni. Demográfiai adatokkal kísérelték meg igazolni azt is, hogy az elit politikája valójában nemzetellenes. (A kizsákmányolás és a szegénység fenntartása miatt a német iparvidékeken sokkal magasabb a gyermekhalandóság, mint a cseh agrárvidékeken vagy akár ipari központokban.) Ennek ellenére

egyértelmű, hogy nézőpontjuk német, a problémák a csehországi németiség problémái, megoldási javaslatok is ahhoz igazodnak.

2. „Antiliberalizmus”: Nem a szabadságelv, hanem a liberális államfelfogás kritikájáról van szó. Mindenekelőtt egy ideáltipikusnak tekintett liberális államfelfogás bírálatáról. Úgy vélték, hogy a liberalizmus általuk atomisztikus-centralisztikusnak nevezett állammodelljében (az állampolgár-egyént közvetlenül az államhoz kapcsolja állampolgársága, és csak egyénileg kapcsolódhat az államhoz, valamilyen közösségen keresztül nem) szükségszerű az egyes nemzetek küzdelme az állam feletti uralomért. Ebben a modellben csak az államnak vannak eszközei a nemzetek kulturális céljainak megvalósítására, így annak birtoklása kulcsfontosságú mindegyikük számára.

3. „Antiinternacionalizmus”: Ebben az esetben sem a szó bevett jelentésében beszélhetünk az internacionalizmussal szembeni fellépésről. Egyikük sem tagadta, hogy a népek és nemzetek közti béke az egyik legfontosabb célkitűzés. Viszont elméletük kifejezetten szemben állt a 2. és a 3. Internacionálénak a kérdésben kialakított álláspontjával. Nemzetfelfogásuk nem egyezett a lenini nemzetdefinícióval, és nem értettek egyet vele abban sem, hogy a nemzet egy átmeneti kategória, ami majd az osztályharc megszűnésével el is fog tűnni. Ellenkezőleg, úgy vélték, hogy a nemzet egy osztályharcot túlélő, attól független entitás.

4. „Autonomizmus”: A nemzeti önrendelkezés meggyőződéses hívei voltak, egész elméleti munkásságuk annak igazolására és megvalósítására irányult. Ebben a kérdésben voltak köztük értelmezési különbségek is. Bauer a nemzeti autonómiát szükségszerűségnek tartotta, ami szervesen következik a történelmi fejlődésből, míg Renner azt egy probléma legjobb megoldásának tekintette. Ebből következett az is, hogy a világháború idején Bauer már a monarchia népeinek elszakadásával egyetértett, míg Renner a Monarchia átalakítását tekintette Európa számára is érvényes mintának.

A közös pontok mellett a következő, lényeges különbségek is kimutathatóak:

1. *Ausztria megítélése*: Bauer számára a Monarchia léte nem képviselt különösebb értéket, pusztán kiindulópontnak tekintette, vonatkoztatási keretnek. Renner számára a régi Ausztria pozitív képződménynek tűnt, amelyet ennek megfelelő emóciókkal szemlélt, és amit még adott formájában is közelebb érzett a nemzeti kérdés ideális megoldásához, mint bármely más államalakulatot. Erre utal az is, hogy Adolf Fischhofot, akinek 1860-as évekbeli terve a Monarchia átalakításáról a személyi autonómiák rendszerére épült volna, és akitől Renner az elvet kölcsönözte, a Monarchia legnagyobb politikusai közé sorolta.

2. *A kis nemzetállamok megítélése:* Bauer, különösen az első világháború idején, egyre következetesebben a nemzeti önrendelkezés olyan értelmezését fogadta el, amelyik a kis nemzetek számára biztosítja a nemzetállam megalakításának lehetőségét. Bár cenzurális okokból nyíltan nem mondhatták ki, de az osztrák szociáldemokraták balszárnyának 1918-as programja ezen alapult. Ezzel szemben Renner úgy vélte, hogy a kis nemzetállamok létrejötte nem haladást jelent, hanem visszalépést, mivel a nagyobb államalakulatok léte gazdasági szükségszerűség. A kis nemzetállamok csak a népjogi anarchiát testesítik meg, amin minél előbb túl kell lépni, alapjuk pedig nem Marx elmélete, hanem Mazzinié.

3. *A jövő államalakulata:* Bár mindketten szükségszerűnek és hasznosnak tartották a nagyobb államalakulatok vagy integrációk létét, ezek mibenlétére vonatkozóan jelentős különbség volt kettejük között. Bauer, a kis nemzetállamok létének elfogadása miatt egyfajta államköziséget, laza konföderációt tartott kívánatosnak (Staatenstaat – az államok állama). Renner elképzelése egy valódi állam volt, megfelelően strukturált formában ahhoz, hogy a nemzetek saját nemzeti ügyeiket maguk intézzék. (Nationalitätenstaat – nemzetek állama, nemzetiségi állam) Az önrendelkezési jog csak azon belül, az autonómia formájában vált volna valóra.

A cél az eltérések ellenére is közös volt, a nemzetek közötti konfliktuson alapuló harci állapotból eljutni egy működőképes nyugalmi állapotba, így rendezni a Gesamtstaat (összállam) ügyeit. Elfogadták Renner diagnózisát, hogy a nemzeti kérdés szétfeszíti az államot, mivel a nemzetiségek, más eszközük nem lévén saját érdekeik érvényesítésére (nyelvhasználati jogok, iskoláztatás, nyelvi kényszer megszüntetése), harcba szállnak az állam feletti ellenőrzésért.

A megoldásban is egyetértettek: az érvényes szuverenitásdogmát meg kell haladni, a kompetenciákat megfelelő módon kell megosztani az államot alkotó entitások között. Az atomisztikus-centralisztikus államszervezetre jellemző helyzetet, az omnipotens államot meg kell szüntetni, és létre kell hozni köztes entitásokat is. Ahhoz azonban, hogy a kompetencia-megosztás sikeres legyen, mindenekelőtt azt kell definiálni: mi a nemzet? Hiszen a cél nem az, hogy minden állami kompetenciát átruházzanak más szerveződésekre, hanem az, hogy minden szerveződés a megfelelő kompetenciákat kapja meg. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha sikerül adekvát választ adni az előbbi kérdésre.

Bauer definíciója három lényeges tényezőt vett figyelembe a nemzet meghatározásánál. A történetiséget, a földrajzi meghatározottságot és a sorsközösséget. A történetiség nem kizáró, hanem leíró jellegű kritérium volt. Azt jelentette, hogy egy nemzet elitje képes megjeleníteni a nemzeti kultúrát. A történelem nélküli nemzetekből is lehet Bauer szerint nemzet, sőt az is elképzelhető,

hogy korábban történelmi nemzetek egy időre történelem nélküliek lesznek, majd újra történetiek. (A csehek Fehérhegy után, elveszítve arisztokráciájukat, történelem nélkülivé lettek, majd a 19. században, erős burzsoáziájuk révén, ismét történelmiekké váltak.) Ahogy változnak a társadalomban a vezető osztályok, úgy változhat meg egyes nemzetek helyzete. A földrajzi meghatározottság szerepe is elsősorban a kultúra és a nemzeti jellem befolyásolása. A sorsközösség pedig, ami a definíció legfontosabb eleme, csak egy adott területhez kapcsolódva valósulhat meg, és egy adott kultúrában jut kifejezésre. A meghatározás kulcsa a nemzeti kultúra és a nyelv. Bauer egyfajta interakciós nemzetfelfogást képvisel, amely egyszerre modernizációs és emancipatorikus. A nemzet mindig változik, a nemzeti kultúra társadalmon belüli terjedésével, valamint új társadalmi csoportok kultúrájának a befogadásával erősödik, míg végül az egész társadalom, a proletariátus is a nemzet részévé válik.

Ez a kultúra-alapú nemzetfelfogás határozta meg a nemzeti közösségek helyét Renner államreform-javaslatában. Az alap az autonómia, annak a nemzeti autonómiánál szélesebb körű, azzal sok szempontból összekapcsolódó értelmezése. A községi autonómia (Gemeindeautonomie), a megfelelő helyi igazgatás (Lokalverwaltung) megteremtése a körzetek keretében éppen úgy kiiktathatatlan ebből a tervből, mint a nemzeti közösségek autonómiája saját ügyeik intézésében. Az egyes körzetekből és a nemzetileg megosztott körzetek nemzeti kúriáinak keretei közt történt volna a nemzeti parlamentek (Nationalrat) megválasztása. Ezek számára biztosították volna a nemzeti ügyekben a törvényhozás lehetőségét. Mindez azonban helyi szinten – a végrehajtásban is – visszaért volna a demokratikusan választott és demokratikusan működő helyi és körzeti önkormányzatokhoz.

Az államszervezési probléma mögött még egy lényeges kérdést fedezhetünk fel. Miként ragadhatók meg az államszervezetben a különböző, de sokszor ugyanazon egyénben meglévő identitások, miként különíthetők el, és miként rendelhető mindegyikhez egyszerre adekvát intézményrendszer, amely biztosítja, hogy az egyes identitásokhoz kapcsolódó társadalmi cselekvések egyidejűleg érvényesülhessenek? Ebből a szemszögből a probléma az, hogy az egyén identitásai konfliktusba kerülnek egymással akkor, amikor az egyikhez tartozó társadalmi cselekvés ellentétes a másikkal tartozó társadalmi cselekvéssel.

Bauer szerint a kötődések, identitások között nincs alá- és fölérendeltségi viszony. Az egyes kötődések ugyanúgy jellemzik az egyént, és mindegyik közösséghez köt (igaz, Bauer, igazi marxistaként érdekközösségekről – Interessenverbände – beszél), éppen ezért ezeket a közösségeket integrálni kell ahhoz, hogy minden társadalmi cselekvésnek adekvát tere és intézményrendszere legyen. Renner ugyan államcentrikusabb, de nála is megtalálható ez az elképzelés. Az

államszervezést egyenesen úgy határozza meg, hogy az nem más, mint a sajátosságok szerint differenciálni, majd a differenciált szerveget újraintegrálni.

Mindezt Renner nemcsak Ausztria, hanem Európa jövőjének gondolta, szerinte Ausztria átalakítása nemzetiségi állammá Európa jövőjét mutatja meg. Az egységállam megőrzi gazdasági kompetenciáit, biztosítva a nagyobb gazdasági egységek szükségszerű létét, az állam átalakítása érvényre juttatja a nemzetek autonómiáját, jogos törekvéseit. Úgy vélték, hogy a nem homogén államokban az autonómia iránti igény szükségszerűen tör a felszínre. Renner szerint az autonómia annyira természetes megoldás, hogy akkor is érvényesül, ha jogilag nincs is rögzítve. A különbözőségek érvényesítése informális eszközökkel vagy alacsonyabb rendű szabályokkal akkor is megtörténik, ha egyébként a törvényhozás mereven ragaszkodik az egységhez. Példaként hozta fel, hogy Ausztria számos koronatarományában a helyi szabályozások az egységállam hatáskörébe tartozó kérdésekben eltérő rendelkezéseket alkalmaznak. Felhívta ugyanakkor a figyelmet arra is, hogy éppen a különbözőségek jogi szabályozás hiánya miatt az informális kivételek tág teret adnak az önkénynek, a klikkharcoknak, a felelőtlenségnek. Éppen ezért úgy vélte, hogy már csak ezért is jogi keretbe kell foglalni a sajátosságok érvényesítését, az autonómiát.

A tervek nem maradtak teljesen visszhang nélkül, egyes elemeiket, a nemzeti kúriákat az első világháborúig több tartományban a nemzeti konfliktus feloldásához próbálták felhasználni. Először Morvaországban, az ún. „morva kiegyezés” során vezették be azt a tartománygyűlési választásokon, ezt követően Bukovinában – itt lengyel, rutén, román, német kúria és egy zsidó „félkúria” is felállításra került. Végül Galiciában megszavazták ugyan a nemzeti kúriák bevezetését, de az első világháború miatt nem került sor annak gyakorlati megvalósítására. A kísérletekből, még ha igazán komoly kifutásuk a birodalom összeomlása miatt nem is lehetett, annyi világossá vált, hogyha csökkenti is a feszültséget, önmagában a nemzeti kúriák rendszere nem oldja meg a nemzeti problémát. Minden további értékelés és megállapítás, a körülmények sajátossága miatt már a „mi lett volna, ha?” körébe tartozna, ami Renner és Bauer elméletével kapcsolatban is veszélyes terep lenne.

Irodalom

Bauer, Otto: *Die Sozialdemokratie und die nationale Frage*. Wien, 1907.

Egry Gábor: Szociáldemokrácia és nemzetiségi kérdés. In Feitl István – Földes György – Hubai László (szerk.): *Útkeresések. A magyar szociáldemokrácia tegnap és ma*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 313–331.

- Konrad, Helmut: Otto Bauer und die Nationalitätenfrage. In Fröschl, Erich – Zoitl, Helge (hrsg.): *Otto Bauer (1881–1938). Theorie und Praxis*. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium der Dr.-Karl-Renner-Instituts abgehalten vom 20. bis 22. Oktober 1981 in Wien. Wien 1982. 103–111.
- Leser, Norbert: Otto Bauer und Karl Renner. In Fröschl, Erich – Zoitl, Helge (hrsg.): *Otto Bauer (1881–1938). Theorie und Praxis*. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium der Dr.-Karl-Renner-Instituts abgehalten vom 20. bis 22. Oktober 1981 in Wien. Wien 1982. 25–38.
- Máté István (szerk.): *A nemzeti kérdésről. A nemzeti kérdés lenini elméletének kialakulása 1896–1914*. Budapest, 1988.
- Mommsen, Hans: Otto Bauer, Karl Renner und die Sozialdemokratische Nationalitätenpolitik in Österreich von 1905 bis 1914. In Hitchins, Keith: *Studies in East European Social History*. Vol. I. Leiden, 1977. /*Studies in East European History XXI.*/ 3–32.
- Nimni, Ephraim J.: The Nationalities Theory of Otto Bauer and Its Top the Analysis of Contemporary National Formations. In Fröschl, Erich – Zoitl, Helge (hrsg.): *Otto Bauer (1881–1938). Theorie und Praxis*. Beiträge zum wissenschaftlichen Symposium der Dr.-Karl-Renner-Instituts abgehalten vom 20. bis 22. Oktober 1981 in Wien. Wien 1982. 113–125.
- Renner, Karl: *Der deutsche Arbeiter und der Nationalismus*. Wien, 1910.
- Renner, Karl: *Was ist nationale Autonomie? Was ist soziale Verwaltung?* Wien, 1913.
- Renner, Karl: *Die Nation als Rechtsidee*. Wien, 1914.
- Renner, Karl: *Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen*. Wien–Leipzig, 1918.
- Sander, Günthner: Austromarxismus und Multikulturalismus. Karl Renner und Otto Bauer zur nationalen Frage im Habsburgerstaat. *Kakanienrevisited*. 2002. 10. 10. <http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/GSandner.pdf>
- Springer, Rudolf [Renner, Karl]: *Der Kampf der Oesterreichischen Nationen um den Staat*. Wien, 1902.
- Springer, Rudolf [Renner, Karl]: *Grundlagen und Entwicklungsziele der Österreichischen-Ungarischen Monarchie. Politische Studie über den Zusammenbruch der Privilegialparlamente und die Wahlreform in beiden Staaten, über die Reichsidee und ihre Zukunft*. Wien–Leipzig, 1906.
- Synopticus [Renner, Karl]: *Staat und Nation*. Wien, 1899.
- Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Hans (hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*. Band IV. *Die Völker des Reiches*. Wien, 1980.